

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Sammlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Sammlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Sammlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

till en teologisk bekräftat och bestyrker ytterligare Bergmans tes om förekomsten av en intensifierad moralfilosofisk undersökning i Gustafssons 1990-talsromaner.

I inledningen meddelar Bergman att målet för avhandlingen är att visa hur Gustafsson gestaltar sin ontologiska diskussion i 1990-talsromanerna. Hon varnar även för att den fiktionella värld som hon skapat för sitt tolkningsarbete är en skarpt begränsad värld. *En möjlig värld* är en begränsad värld vilket är dess svaghet eftersom tolkningen existerar i ett vakuum isolerad från Gustafssons övriga författarskap. Faran är också att i en strikt närläsning ta texten alltför ordagrant och missta lite av distansen till innehållet. Dess styrka, å andra sidan, ligger i Bergmans ofta briljanta analyser och tolkningar av detaljer i texten vilka slutligen synliggör den implicita ontologiska processen i texterna. Hon presenterar en gedigen forskning i en dessutom välskriven – och vacker – bok. Det är en mycket intressant avhandling som nu leder Gustafssonsforskningen in på nya banor i hans senare författarskap.

Ia Dübois

Anders Johansson, *Avhandling i litteraturvetenskap. Adorno, Deleuze och litteraturens möjligheter*. Glänta Produktion. Göteborg 2003.

Anders Johanssons avhandling erbjuder, med den minutiösa eftertänksamhet genom vilken han demonstrerar varje möjligt spår i sin tanke, inget mindre än ett intellektuellt äventyr. Projektet är att visa det sätt på vilket det litterära verket förvandlar den *doxa* genom vilken vi betraktar världen, och att alltså demonstrera den litterära textens politiska och intellektuella relevans i vår samtid. Han väljer några verk och några texter genom vilka detta låter sig göras: Borges, Ekelund, Norén, Lindgren, Springsteen. För att använda litteraturoppositionens mer traditionella språk skulle jag vilja börja denna summering med att säga att Anders gör tre saker som är nyskapande i förhållande just till litteraturavhandlingens genre. För det första skriver han mycket konsekvent i sin egen läsning som en process. I de olika kapitlen tar han oss med stor teoretisk noggrannhet genom den processen, och motstår i den också varje frestelse att summera eller att förstå enligt den hermeneutiska impuls som kanske någonstans ändå besitter oss alla. Det är en intellektuell

bedrift, eftersom boken alltså inte bara i sin teori utan också i sin praktik demonstrerar Adornos och Deleuzes syn på verket/texten som en form av blivande. Och för det tredje arbetar Anders också med en undertext i vilken han strävar efter att sammanföra Deleuzes och Adornos tänkande, för att spetsa till den kritiska potential som kan utvecklas genom att de båda sammanförs. Däremot arbetar han också mot horisonten av en teoretisk konstellation som än så länge är underrepresenterad i en svensk kontext. Dessutom visar boken på en osedvanlig analytisk bredd: från barnböcker till det modernistiska fragmentet, rocklyriken till det samtida drama vars iscensättning saknar dokumentation, Lars Noréns *Sju tre*, och lyckas visa på den gemensamma relevansen hos dessa.

Men jag har också invändningar mot vissa argument i Anders bok. Huvudinvändningarna är två, och mycket av det jag säger om de olika kapitlen kommer att färgas av dem. För det första kan jag tycka att Anders kanske varit allt för hörksam i förhållande till ett slags stipulerad horisont för den litteraturvetenskapliga konventionen, en horisont som boken själv framställer. Exempelvis gäller det förhållandet mellan litteratur och filosofi där de två diskurserna hålls isär på ett onödigt sätt. Anders sammanför Adorno och Deleuze och ger därmed en filosofisk dimension åt litteraturen. Men samtidigt är han noga med att påpeka att han inte läser som en filosof, och framhäver sin litteraturteoretiska ram. Det finns dock inget sätt att avfilosofera Adorno och Deleuze. Litteraturvetenskapen, i varje fall av den art Anders företräder, borde kanske snarare helt och fullt bejaka den filosofi som den redan befinner sig i, och den i vissa stycken redan är.

Min andra huvudinvändning gäller förhållandet till tidigare forskning. Det finns i avhandlingen en underliggande tendens att förhålla sig dialektiskt till tidigare forskning, en tendens som också i hög grad är inskriven i den litteraturvetenskapliga genren som sådan. Vårt ämne och vår institution (i en svensk kontext) kräver att vi både redovisar tidigare forskning och visar på vilket sätt vi bidrar med något nytt. Det finns också i Anders avhandling tendenser att avfärda tidigare tolkningstraditioner som exempelvis de Mans och dekonstruktivismens. I varje läsning presenterar han på vilket sätt Adorno och Deleuze kan hjälpa oss fram mot ett avtäckande av de inneboende möjligheter som tidigare forskning inte sett men samtidigt förhåller han sig alltför snålt till tidigare

läsningar. Vare sig Adorno eller Deleuze arbetar ju inte heller så mycket med att lägga nya läsningar på ”jungfruliga” texter, som att söka efter en verkets sanning (Adorno), eller en tanke som räcker hela vägen (Deleuze). Anders kritiserar Adornos begrepp om en verkets sanning. Men det är just detta anspråk som skiljer Adornos sätt att tänka kring det estetiska verket från en litteraturteoretikers: anspråket på sanningen är det filosofiska projektets eget anspråk. Måste vi som litteraturvetare avstå från konsekvenserna av den filosofiska diskussionen för att få gehör i den egna disciplinen, eller skulle vi kunna välja att arbeta med filosofiska problem i texten?

Titeln på bokens första kapitel signalerar vad det handlar om: detta är en bok som syftar till att omforma den litteraturvetenskapliga avhandlingens genrekonventioner. Och hur har Anders Johansson då lyckats med denna första intention? Kanske både bättre och sämre än sina syften: bättre därför att han för oss till problemställningar som inte bara har med litteraturvetenskap att göra, utan också med samtida kulturkritik i ett mycket vidare perspektiv. Samtidigt lyckas han kanske därför också sämre: genom att boken presenteras som ett inlägg i en litteraturvetenskaplig debatt dras blicken från de övergripande problemställningarna. Det är ju inte heller bara bokens uppgift att demonstrera sin hemhörighet i litteraturvetenskapen, utan också litteraturvetenskapens uppgift att ta till sig och förstå. Det breda förhållningssätt och det teoretiska engagemang som demonstreras är, tycks det mig, helt accepterat inom dagens litteraturvetenskap. Det första kapitlet av denna avhandling är ett diskussionsinlägg i debatten om litteraturvetenskapens kris, en debatt som kanske framför allt avspeglat sig i ett TFL-nummer från år 2000 och definierar krisläget i två slags symptom: reduktion och tautologi. Tautologin är kort och gott det icke-teoretiska synsätt som förblir i ett positivistiskt eller beskrivande ideal och som vägrar teorins förmåga att ta fram andra dimensioner. Reduktionismen kommer sig i hög grad av en teoretisk fixering som blev synlig inte minst under 80-talet. Litteraturteorin, menar Anders, har en tendens att forma och underkasta texten vare sig den strävar efter genusperspektiv eller postkoloniala perspektiv, eller vilka aktuella teoribildningar det nu kan röra sig om. Dessutom har inte minst den dekonstruktiva vändningen på 80-talet gjort sig skyldig till att reducera det litterära objektet till en textuell fixe-

ring som blev ytlig. Dikotomin icke-teori/teori korresponderar till tautologi och reduktionism. Och dessa båda låsta positioner gör att litteraturvetenskapen i slutändan mister sin samhällsrelevans. Genom att citera Edward Said närmar sig emellertid Anders ett sätt att komma ur detta dilemma: Said påpekar att texter är inskrjda i tid och rum, att de är världsliga.

En sådan världslighet synliggörs genom Anders begrepp om *doxa* – det komplex av föreställningar om hur världen är beskaffad som vi bär med oss. Med andra ord är texten inte ett autonomt verk på vilket vi kan applicera teorier. Den agerar i världen, och påverkar den också genom att påverka vårt sätt att betrakta den. För att åskådliggöra hur väljer Anders att arbeta med Adorno och Deleuze. Adornos filosofi kan just hjälpa till med en förvandling av *doxa*, med en ny blick på litteraturens världslighet. För Adorno är verket situerat mellan en social och en transcendental betingning, och är genom denna sin dubbla karaktär i grunden oåtkomligt: ett framträdande och en form, inte en begreppslik produkt. Deleuze i sin tur menar att immanensen föregår transcenden- den: det tänkta motsvarar inte en representation utan ett liv. Tankens möjligheter motsvarar en livets egen struktur. Den sene Deleuze skriver in sig i ett slags livets filosofi där det singulara, och det blivande föregår representationen, varat. Detta medför också att Deleuze gör konsten till en form av tanke, som Anders påtalar. Konst är ett sätt att tänka med affekter och perceptioner, och därigenom en väg att förändra *doxa*. Konstverket genomkorsas av tillblivelser-flyktlinjer, dess immanens består i att vi tänker genom det. Verket har alltså inte en sanning, utan en immanens. Det är just i tanken på blivandet och framträdandet och på dess möjlighet att bryta mot *doxa* som Deleuze och Adorno närmar sig varandra. Det är ett intressant närmande. Låt oss återvända till kritiken senare. Låt mig börja med att säga att problemen uppstår då Anders säger att han vill använda filosofin litteraturvetenskapligt, och att hans ambitioner inskränker sig till det. Har vi inte redan sett att litteraturvetenskapen i sig är fångad i en teoretisk-praktisk kris, och är det då nödvändighet att återföra dessa diskurser till ett litteraturvetenskapligt paradigm?

Samtidigt efterlyser jag i detta första kapitel en diskussion eller åtminstone ett omnämnande av det faktum att litteraturvetenskapen inte bara är en teoretisk utan också en ideologisk konstruk-

tion och av det historiskt kontingenta i litteraturvetenskapens egna grunder, inte bara då det gäller genus, eller det västerländska perspektivet, eller ideologin att skriva om det svenska. För att gå vidare skulle jag vilja citera Lisbeth Larsson i *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 3–4 2000, "Varför ingen cultural turn i Sverige?": "Vare sig ett globalt perspektiv, kvinnors texter, ursprungsbefolkningens eller invandrarnas har på något sätt kommit att hota intresset för Strindberg, Ekelund och Ekelöf inom svensk litteraturforskning. Tvärtom finns det en stark tendens att inskränka såväl urvalet av författare som anses forskningsmässigt intressanta som de typer av problem som behandlas." (s. 62) Man kan alltså efterlysa en mer radikal förvandling av disciplinen, i enlighet med de erfarenheter som faktiskt kommit till uttryck. Kanske borde litteraturvetenskapen i högre grad bejaka en sådan erfarenhet, inte bara den "teori" som envisas med att sätta idén om den autonoma texten i centrum. Litteraturen erbjuder oss ju ett fantastiskt rum att behandla frågeställningar som inte nödvändigtvis handlar om den själv. Därför handlar litteraturvetenskapens problem kanske inte bara om teoretiska fixeringar eller risk för reduktioner, alternativt brist på teoretisk medvetenhet, eller om fixeringar av kanon, utan också förreställningen om en obefläckad litterär text som givet forskningsobjekt. Och för att komma vidare med frågan om krisen i litteraturvetenskapen bör man iscensätta ett systematiskt genomskådande av de ideologiska grunder och maktstrukturer som konstruerat den som vetenskaplig disciplin, genom idéhistoriska till nationalistiska till nykritiska till hermeneutiska modeller.

Anders har dock arbetat fram ett sätt att läsa litteratur som ger övertygande resultat. Borgeskapitlet tar upp vad Anders kallar för det kontingenta elementet i Borgestexterna, ett element som han visar att alltför få forskare observerat. Det kontingenta, eller slumpens element gör att ett hermeneutiskt perspektiv på texten blir omöjligt eftersom texten gradvis löser upp ett sådant. Det är passande att Anders avhandling börjar här eftersom hans avhandling också utgår från ett synsätt där hermeneutiken egentligen omöjliggjorts: inga horisonter smälter samman, istället skriver Anders längs olika spår och följer dem till dess att de upplöses – eller ej. Kapitlet handlar om Borges text "Fenixsekten" som finns översatt av Anders själv i *Aiolos* nr 11 1999. Den genrebestäms som "fiktion" i enlighet med vad Borgesforskningen

brukar hävda. Anders fastslår att det mesta av Borgesforskningen varit hermeneutisk, dvs. betraktats som allegorier och som tolkningsbara utifrån föreställningen att det finns en text under texten som tolkningen kan komma åt. De flesta, visar Anders, har läst texten som en allegori, eller en utdragen metafor för sexualakten, och Borges har till och med själv angivit att en sådan läsning är möjlig. Samtidigt finns det element i texten som man omöjligt kan underkasta en sådan tolkning. Anders kritiserar att man skulle kunna reducera tolkningen av texten till en betydelse: döden, sexualakten, etc., och även kritisk mot de läsningar som fokuserar på tomrummet och tystnaden hos Borges, samt de dekonstruktiva läsningar som pekar ut de inre ambivalenserna som gör texten inte omedelbart läsbar. Dessa läsningar är lika reduktiva som de allegoriska, de låter bara *fiktionerna* stå för en annan mening. Läsningen måste sträva mot att framhäva verket som process. Adorno visar också det sätt på vilket verket kan motsäga sig ett hermeneutiskt tolkande, genom verkets s.k. formblivande. I läsprocessen visar Anders hur historien samtidigt mätts och töms på betydelse. Det beskrivs vad sekten INTE är, men inte vad den är (vi kan alltså inte ens tala om den utan själva dras in i samma negerande rörelse). Borges text beskriver därmed en stadigt negerande rörelse där sekten blottas på samma sätt som då löken skalas, lager efter lager, dess hemlighet blottas och töms, och går från att vara specifik för de invigda till att bli uttömd och allmän. Texten iscensätter en sektens svävande mellan vara och icke-vara och verket kommer att fluktuerat mellan tomhet och betydelse, då den hemlighet som bör hålla samma sekten avslöjas som ett ingenting: möjligheten att läsa berättelsen som allegori urholkas slutgiltigt då dessa fluktuationer framträder. Men det som slutgiltigt stör en allegorisk läsning av Borges i traditionell mening är kontingensen, jämförelser och karaktéristiker som förs in utan nödvändighet: "De kontingenta detaljerna deterritorialiserar fiktionens nödvändighet; all bestämdhet upplöses, och läsaren står kvar med en känsla av att också "La secta del Fénix"/, som Jesper konstaterar angående "La lotería en Babilonia", / i varje ögonblick skulle kunna slå in på en helt annan väg, välja en helt annan värld." (s. 79) Här dyker dock problemet med det dialektiska förhållandet till tidigare läsningar och metoder som tidigare påpekats upp. En dekonstruktiv allegorisk läsning pekar inte ut en bety-

delse eller en text under texten: istället har ju de Man visat att den allegoriska läsningen är just en läsning som undviker fixeringen vid en betydelse, och att den istället mäter ut avståndet till textens egen resistens genom att peka tillbaka mot en tidslighet och en världslighet som inte är textuellt fixerad. Anders beskriver verket som en ständigt undanglidande rörelse och i hög grad gör ju den dekonstruktiva läsningen också det, fast den talar om texten snarare än verket. Samtidigt frågar jag mig mig om Deleuzes i grunden materialistiska filosofi kan reduceras till en fråga om meningens kontingens. Det är ju snarare en flödets kontingens som åsyftas. Alltså: det måste finnas *något som* reterritoraliseras, eftersom rörelsen är immanent i den betydelsebärande diskursen själv. Deleuzes idé om de- och reterritorialiseringar och de kontingenta brott som iscensätts genom dessa termer för oss till olika nivåer av materialitet, eller till olika diskurser. Om vi i en läsning stannar vid tolkningen av ett verk utan att hänvisa till nätet av diskurser iscensätts inte de territorialiserande rörelserna. Därför måste man säga att läsningen av Borges på många sätt förblir inom den textuellt fixerade läsningens ram; vilket inte på något sätt gör den mindre spännande.

Frågan om blivandet går som en röd tråd genom boken, både i läsningen av texterna och i författarens eget sätt att låta de olika nivåerna och perspektiven framlockas. I Ekelundkapitlet får detta ett överraskande resultat. Här sysselsätter sig Anders med Ekelunds sena aforistisk, och söker sig bortom en forskning som han menar har sysselsatt sig allt för ensidigt med textens innehåll, eller med dess livsfilosofi. Den fråga Anders sedan ställer sig är: "Vad händer rent litterärt i Ekelunds diktning?" Anders angriper denna problematik inte genom att på ett enkelt sätt avsondra texten från den sociala sfären, utan tvärtom genom att hävda att verket inte obefläckat kan föras in i den estetiska sfären, avskild från en ekonomisk verklighet. Ekelund var en s.k. stipendieförfattare, han sålde inte särskilt bra, men försörjde sig trots sitt uppror mot den borgerliga estetiken av de etablerade kulturella fonderna. Upproret iscensätts i en aforistik där språket självt blir till en plats där ordens allt mer avmattade värdeladdning ifrågasätts. I något som forskningen kallar ett särskilt erfarenhetspråk skapar Ekelund ett liv som inte kan saluföras. Anders hävdar dock något annat: nämligen att det är tack vare att donationerna regnade över honom som han blev den upphöjde förfat-

taren. Och då är frågan inte vad är det som är så gångbart med Ekelund, utan vad är det som är så intressant trots hans upphaussade ställning?

I detta kapitel ser jag återigen det problem smyga sig på som återkommer genom boken, nämligen viljan att avsondra filosofin från sig själv, att söka utkristallisera en litterär text med filosofins hjälp men att sedan inte affirmera det filosofiska draget i texten själv. Ekelund har ju förblivit i ett gränsland mellan litteratur och filosofi som också ger hans språk en särskild unicitet. Ekelunds texter, liksom Borges, skriver Anders oscillerar mellan mening och ofärdighet. Men det gör väl alla texter? Strävan mot att iscensätta en textens egen bristfällighet känns än så länge som ett drag som Ekelund delar med många andra författare. Mer intressant är då iakttagandet av reterritorialiseringen av den ekonomiska diskurs som skrivs in i dem. Denna ekonomiska metaforik beskriver Anders i ett språk av blivande, av rörelse. Ekelund skriver mot en ofärdighet, han söker behålla sin bok, *Elpidi*, ofärdig. Ett blivande som vanligtvis döljs. Anders går till Adornos begrepp om *Ande* – en excess som endast konstverket kan innefatta – för att beskriva flyktigheten. Men går snart över till Deleuze för att beskriva det slags subjektiva språk som tycks leva oberoende av erfarenheten som Ekelund beskriver. Istället för att skriva erfarenhet skriver Ekelund det som Deleuze kallar immanensen. Han söker inte territorialisera blivandet, ge det rumsligt, tidligt fäste, utan låter det sväva. Ekelund öppnar därmed ett virtuellt språk, som skär genom språk, sinne, tanke och verklighet. Det är i detta som Ekelunds text motstår *geschäftet*, säger Anders. Och det är i diskursen kring den ekonomiska metaforik som Anders iakttar i ett språk av blivande, av rörelse, som jag ser det nyskapande i hans Ekelundläsning; här ser jag också en mer konsekvent användning av den deleuzianska filosofin än i Borges-kapitlet, även om jag gärna sett mer av de litterära texterna.

Lars Noréns drama *Sju tre* är en utmärkt text eller rättare sagt icke-text att använda i detta sammanhang. Som vi alla vet finns det inget manus, ej heller någon dokumentering av dramat. Det är alltså omöjligt att åberopa textuella bevis och därmed att använda sig av någon av de hermeneutiska modellerna i litteraturvetenskapen. Vad ska man då göra istället? Anders hittar här en tacksam utgångspunkt i den debatt som fördes kring dramat. Kritikerna av pjäsen går rakt in i den hu-

manistiska fällan genom att efterlysa tydliga budskap, budskap av "godhet", samt en tydligare avgränsning mellan verk och verklighet. Om man har förstått att "godhet" är en estetisk illusion, att verklighetens och verkets diskurser vare sig kan eller bör säkerställas i förhållande till varandra, och att idén om ett tydligt "budskap" är ett överhäng från en gammal borgerlig och konsummistisk estetik är det inte svårt att finna något nytt att säga om dramat. Men Anders går längre än så.

Kapitlet börjar med att situera *Sju tre* i en diskussion om den postmoderna teater som, med Hans-Thies Lehmanns ord gjort det reella till sitt objekt: dvs, den gestaltar inte en verklighet, den *är* sin verklighet. På så vis kan den sägas tillhöra en ny form av teater som växt upp allt sedan 60-talet, från Handke och Pistolteatern till Sarah Kane. Men det räcker inte för att bevisa dess estetiska värde. För att göra det går Anders till Adornos dialektik innehåll-form. I det här fallet var den traditionell, med akter, avgränsning scen-åskådare etc. Samtidigt bröts avgränsningen ned i viss mån genom att fångarna spelade sig själva: publiken kunde inte släppa denna medvetenhet om att fångelset i viss mån tagit sig till teatern. Pjäsen handlade också om sin egen tillblivelse, alltså relationen mellan fångarna och regissören, som var den enda roll som besatts av en skådespelare. Den fortsatte alltså i traditionen från Pirandello: *Sex roller söker en författare*. Men i det här fallet inträffar något annat: eftersom fångarna spelade sig själva innebar det också ett problem för själva föreställningen som sådan: de spelade helt inte sig själva tillräckligt bra för att det skulle bli verkligt intressant, kan man säga även om Anders inte drar den slutsatsen. Det intressanta med *Sju tre* är, enligt författaren, att formen hela tiden havererar utifrån sina egna förutsättningar. Detta hänvisar han till Adornos tanke att formen är ett slags våld som inte bara tvingar sig på sitt material, utan som också framhäver det våld som redan finns i det. På så sätt undandrar sig verket också möjligheter att moralisera. Analogt kan man säga att pjäsens egen våldsamhet också ligger i dess eget framtvingande: fångarnas kontakt med Norén, deras närvaro på scenen etc. *Sju tre* inbjuder emellertid också till en slutgiltig försoning i mån av att formen böjer sig för materialet. Genom att framhäva det irrationella i samhällets rationalitet, med Adornos ord, pekar också verket på en annan möjlighet genom för-låtandets eller acceptansens form. Jag finner den

tanken mycket spännande, men frågar mig också om ambitionen att först och främst hålla sig till den adornoska formella analysen inte går stick i stäv med den deleuzianska diskursen.

En mycket spännande del av den deleuzianska analys som Anders utför, ritar upp ett annat spår gäller förhållandet mellan regissören och fångarna. Regissören är den som söker tillrättalägga och kodifiera territoriet med sin psykoanalytiska begreppsapparat. Fångarna däremot står för djurblivandet med sina tatuerade kroppar. De låter kroppen tala. Djurblivande står här inte för något primitivt utan för en immanent flyktmöjlighet ur tvånget av tala och kommunicera. Samtidigt noterar Anders att tatueringarna också är ett underordnande under vissa kulturella koder. Det som händer kring och efter dramat blir en del av samma process av reterritorialisering och deterritorialisering. Åskådarnas ambivalens blir en del av det, liksom pressens, och sist men inte minst polismorden och uppståndelsen kring dem. I pjäsens egen diskursiva fortsättning sker en deterritorialisering av psykoanalysen, dramat i dramat, teatersfären och åskådarna, och senare en reterritorialisering av djurblivandet genom fångslandet och polisväsendet.

Här blir då frågan på vems villkor ett sådant djurblivande iscensätts? I Deleuzes Kafkaanalys hänger ju djurblivandet också samman med det minoritetsspråk som Kafka företräder som judisk författare, och en tydlig bild av ett litteraturens eget motstånd såsom marginaliserat växer fram. På vilket sätt är det viktigt att förstå polismorden som en förvandling av teatersfären? Givetvis kan vi inte tala om direkt kausala begrepp här. Med Anders argumentering kommer snarare något att aktualiseras som låg immanent i dramats själva logik: Tony Olssons flykt är bokstavligt talar en flyktlinje som ligger immanent i teatermaskinens egen logik, en våldsamhet som tillhör teatern själv och dess representationer. Men låt oss se på detta argument utifrån sina egna förutsättningar. Vi vill kanske veta mer om vad det är för roller de här personerna faktiskt agerade. Vi måste kanske också kunna gå mycket längre och se till den våldsamhet som finns inrymd, om inte i den text som inte finns i manusform, så åtminstone på vissa återkommande teman av fascination i Noréns eget författarskap: hänvisningarna till nazismen etc. Är inte våldsamheten som de här personerna uttrycker en fascination som fixeras inte bara av teatermaskineriet utan också av

Noréns eget författarskap? Då våldet hänförs till genren försvinner frågan om den norénska diskurs som i sig är våldsam. Men den aktualiseras då Anders återoppar Hal Fosters argument om *The return of the real*, som säger oss att verket uppenbarar något i verkligheten självt: inte verkligheten vilken som helst utan det reala, det traumatiska sår som endast konsten kan låta framträda. Frågan om traumat hänger här i luften då texten cirklar kring historiens trauma, nazismens trauma våldets trauma, utnyttjandets trauma, polismorden, det svenska traumat etc. Psykoanalysen skulle här kunna ge instrument som inte bara kodifierar och tillrättalägger utan som också pekar ut platsen för det reala, i Fosters mening. Man skulle också kunna göra traumat till en fråga om historicitet – mordet realiserar något som finns immanent i början av pjäsen. Denna immanens finns ju inte bara i dramat och dess karaktärer som en isolerad teaterhändelse i en större diskurs. Det kusliga har flera bottnar: mordet i Malexander uppenbarar ett trauma inskrivet i Noréns egen text. Här kan jag alltså tycka att den formella analys som Adorno erbjuder – och som Anders förvisso förstår att använda på ett övertygande briljant sätt – ändå inte räcker för att avtäckta denna brännande fråga.

Pippi-kapitlet, i sin tur, tar upp helt andra frågeställningar och erbjuder ren läsglädje. Det finns någonting i barnlitteraturforskningen som vuxenlitteraturforskningen aldrig förmår komma åt, en spänning mellan den abstrakta teorin och den naiva barnverkligheten som uppstår just därför att barnlitteraturen i så hög grad intar samma faktiska attityd till verkligheten som barnet gör. I det här kapitlet uppstår ett nästan sublimt möte mellan Pippis extrema omedelbarhet eller konsekventa naivitet som Anders kallar det och den sofistikerade litteraturvetenskapliga blicken. Det enda verkliga för Pippi är det omedelbart upplevda; hon befinner sig, som Anders påpekar, på lägsta steget i andens dialektiska rörelse. Teorin kämpar på för att hänga med i svängarna när den omedelbarheten förvandlas till osannolika imaginära världar. Den känsla man får i det här kapitlet är att teorin eller filosofin spelar ungefär samma roll som Pippis egen förbluffade omgivning som förgäves försöker hänga med i svängarna för att domesticera henne och hennes ljug. Pippi är ju barnlitteratur, och det har också haft konsekvenser för hur man läser henne: som ett barn. Men Anders slår fast att frågan om vad Pippi represen-

terar är betydligt mindre intressant än frågan om vad hon producerar. Det vill säga, Pippi-gestalten mäts alltid i förhållande till barnet, medan de möjligheter och världar som hon aktualiserar genom sitt fantastiska ljugande blir till något sekundärt. Anders gör alltså tvärtom. I hans läsning är det de fantastiska världarna som är Pippi-litteraturens mest väsentliga aspekt. Och hur hänger de ihop med frihetens problem? Jo, som Adorno säger är redan varseblivningen villkorad och bestämd. Ur ett adorno-skikt perspektiv blir Pippi-gestalten därmed ett symptom på samhällets egen ofrihet. Genom sitt fabulerande skapar hon en bild för vad konsten är i det ofria samhället, den enda form i vilken frihetens negativa väsen kan realiseras. Den här slutsatsen kommer efter en mycket skarpsinnig iakttagelse: Pippi fabulerar mer inför sin snälla fröken än inför andra mer osympatiska karaktärer, och det har naturligtvis att göra med den normativa ram som fröken själv står för. Pippis svar på frökens frågor underminera det normativa system i vilket de har skapats, och att öppnar flyktlinjer ut ur skolans repressiva vänlighet. Som Anders antyder är Lindgrens böcker också gestaltningar av ett strängt kategoriserat samhället med givna köns- och klasskillnader och med mycket stränga sociala spelregler. Detta avspeglar sig också i den borgerliga språksyn i vilken tingets rätta benämning gjorts till en fråga om klass och bildning. Pippis flyktlinje ligger här, menar Anders, i en sällsynt förmåga att uppfinna nya ord, och producerar en språksyn som undergräver alla normativa system. Nu har andra forskare också studerat Pippis särskilda förmåga till lögn, och påpekat dess analoga förhållande till det litterära skapandet. Men vad Anders gör är att avslöja den som en flyktlinje; dels ut ur det strikt kategoriserade samhälle som vi skisserade ovan men också ur den konstsyn som representeras av Tommy och Annikas förnumstiga invändningar mot Pippis ljug: Tommy som ”borgerlig konstnjutare” och Annika som ”småborgerlig moralist.” Och då är frågan: varför är Pippis lögn så revolutionär? Jo, hennes språk rör sig inte mellan de dikotomiska polerna sanning och lögn, utan mellan det som man i den samtida franska filosofin kallar sens och nonsens. Detta, menar Anders frambringar ett virtuellt plan i texten som bryter mot det sunda förnuftet: den hopplugna världen inkorporeras i den verkliga på ett sådant sätt att doxa, eller den förutfattade meningen om vad som är sant och falskt, bryts eller upphävs.

De briljanta vändningarna i detta kapitel kommer sig av, tror jag, att analysen här är så konsekvent. Men jag frågar mig också vad det är för frihet som Anders egentligen är intresserad av? Det finns det ingen essentiell frihet utan bara en negerande frihet, som iscensätts av Pippi genom hennes negerande av begrepp och ting. Men hur relaterar man det till subjektets frihet, existensens frihet, den fria fantasin, som ju också är friheter som Pippi så uppenbart förkroppsligar, och som barnet så intensivt älskar hos Pippi-gestalten? I slutet av kapitlet försvinner frågan om den frihet som återfinns på så många nivåer i Lindgrens verk och förvandlas till en fråga om barns naiva avslöjande till kapitalismens förtingligande. Här har jag svårare att följa med eftersom jag inte kan se att kapitalismens fråga gjorts till den mest väsentliga och eftersom den marxistiska eller materialistiska analysen varit så försiktig. Den fråga jag själv efterlyser skulle istället gälla på vilket sätt man kan förstå det sublimes gapet mellan Pippis frihet och samhällets småborgerlighet som Anders demonstrerar så lysande, och på vilket sätt det sätter sig över en specifikt svensk ideologi, nostalgisk och tillbakablickande, som Anders nämner i början. Det är också en mer brännande fråga i en svensk kontext, och den avkräver en strängare analys av de ideologiska implikationerna än en generaliserande marxistisk sådan. Och när nu författaren så tydligt skissat på kontextens specifika ideologiska väv – varför inte skriva vidare på den linjen istället för att retirera till mer allmänna resonemang om kapitalismen?

Istället blir det i Bruce Springsteen-kapitlet som frågan om nationalism och ideologi dyker upp. Vad är autenticitet? Kanske en identitet som det inte finns något icke-identiskt i. Anders likställer det, i rocksammanhang, med äkthet. Och om vi följer Anders analys blir definitionen sedan: ”en trovärdig kille som sjunger rock n’roll som kunde ha skrivits om dig och mig” (s. 200). Motsatsen till det autentiska är det kommersialiserade, återigen i rocksammanhang. Men som Anders visar är autenticitet givetvis en fråga om ideologi, och i det här fallet en fråga om amerikansk identitet. Springsteens verk både negerar och bekräftar en bild av amerikansk autenticitet. Springsteens jag är dubbelt: både allmänt och särskilt. Att sjunga med i Springsteens texter – som blivit till ett slags amerikansk rit – blir till en identifikationsakt. Samtidigt finns det en motsträvighet i Springsteens egna texter, ex ”Born in

the USA”. Detta är en kritisk text som samtidigt, som Anders på ett mycket elegant sätt visar, blir till en triumfatorisk deklamation i Reagan-kampanjen. ”Darkness on the edge of town”, i sin tur, hänvisar uppenbart till en poetisk, radikal musiktradition. Jaget för här en marginaliserad tillvaro, en utstött. Men det är ingen historia som berättas: vrålet som spelas ut i låten som spelas är en affekt som i sig agerar ut denna utstötthet: en affekt som äger egen existens och som inte enkelt kan tillskrivas det fiktiva jag som konstrueras i texten: vrålet agerar ut en frihet i den ofria marginalen – ett vrål som underminerar den autenticitetsideologi som Springsteens texter annars reproducerar. Istället stiger löftet fram om det icke-varandes möjlighet, skriver Anders (s. 220). Det finns alltså ett autenticitetssökande som också befolkar Springsteens text, inte minst i klichéartade föreställningar av det urbana USA.

Återigen står vi inför en inspirerande analys. Men för mig återstår frågetecknen. Vad är autenticitet, bortom rockjournalistikens idé om ”äkthet”? Jag ställer mig frågande inför definitionen: ”en trovärdig kille som sjunger rock n’roll som kunde ha skrivits om dig och mig” (s. 200). Här dyker genast en misstanke upp som bekräftas av resten av analysen: autentisk är en trovärdig KILLE. Autenticitetsideologin är en djupt maskuliniserad ideologi. Detta bekräftas också av analysen av de rocktexter som handlar om den vite, amerikanske arbetarkillen som Andres nämner: killen som i en annan generation skulle kunna vara i Vietnam med en vietnamesisk kvinna i sina armar.

Men kvinnor är ju själva, som feministiska tänkare alltifrån Mary Wollstonecraft till Simone de Beauvoir till Julia Kristeva påpekat, och som både Adorno och inte minst Deleuze förstått: absolut aldrig autentiska. Kvinnor är alltså inte inkluderade i detta dig och mig som Springsteen vänder sig till och som rockjournalistiken snappat upp. Springsteen är på många sätt ett tacksamt objekt för den här typen av kritik av ideologiska strukturer. Men finns det inte här anledning att ta upp det som Deleuze, i ett slags pendang till djurbli-vande, kallar för kvinnoblivandet: den marginella anti-identitet som formar sig i reaktion mot det autentiska? Vad Anders analys visar oss i slutändan är också att Springsteen skulle kunna beskrivas vare sig som ett autentiskt subjekt, eller ett icke-autentiskt subjekt utan som ett autentiskt icke-subjekt.

I slutkapitlet reflekterar Anders över bokens egen rörelse. Vad är det egentligen han har gjort i boken? Vad är det egentligen som förenar de olika kapitlen? Jo, påpekar han helt riktigt, det är närmast den läsande rörelsen, som visar hur en mening växt ur en annan, och det faktum att varje kapitel drivit fram nödvändigheten av en allt tydligare diskussion av Deleuze och Adorno. I detta söker han också visa på en förbindelse mellan dem "Avståndet mellan deras filosofiska positioner må vara stort, men i en litteraturvetenskaplig praktik är likheterna, i det här perspektivet, oavvisliga." (s. 237) Här kan jag inte låta bli att återigen ta upp problemet med att separera litteratur och filosofi: det går inte att avfilosofera begrepp som "blivande" och "framträdande", de äger sin relevans enbart mot en filosofisk bakgrund vars frågor också kan gå igen i litteraturen, eller rättare sagt, det litterära är redan inkluderat i dem.

Hur kan man demonstrera deras kompatibilitet? Anders går till deras respektive Kafkaläsningar, och konstaterar att båda strävar efter att sticka hål på doxan som omger Kafkabilden. Deleuzes och Guattaris berömda läsning av Kafka går ut på att de litterära verken måste betraktas som en värld eller litterär verklighet i vilken man inte ska sträva efter att uppenbara en undermening — verken är uppbyggda som ett system av tecken som skär in i och ut ur varandra, och alltså bildar ett eget universum på detta sätt. Texten är en form av *blivande*, enligt den deleuzianska begreppsapparaten. Motsvarigheten till detta är dess *framträdande* hos Adorno. Och Anders har rätt då han pekar på att det finns stora likheter med en romantisk konstsyn: konstverket är hos Adorno frikopplat från sin materiella närvaro, den är ett sken som överskrider sitt fysiska framträdande och i detta överskridande döljer sig en aporetisk och kanske också oroande kraft, som inte helt och hållet låter sig översättas till filosofisk reflektion. Men problemet med Adorns konstsyn är, som Anders påpekar, att han inte tänker den process, det *blivande*, eller den *immanens* genom vilken Deleuze förmår frikoppla konstverket från villkoren för dess skapande på ett än mer radikalt sätt än vad Adorno själv gör. Men vad det är det då som förenar dem? Jo i en nyckelmening säger Anders att: "konstverket utgör det enda utrymme i den moderna rationaliteten där mångfalden, det icke-identiska, kan göras rättvisa, om så bara i ett momentant sken." (s. 249) Det tyder alltså på att det estetiska verket ges en central roll i sam-

tidens egen aporetiska självförståelse: i synnerhet hos Adorno är ju den rollen mycket tydlig. Och för Adorno är det omöjligt att lämna den dialektik genom vilket tänkande självt produceras, och i vilken frågan om ekonomiska och sociala system görs helt centrala för förståelsen av verket. På det sättet är också Adorno tydligare i sin samhällskritik än Deleuze. Där Deleuze visar på det virtuella sprängkraft i sitt bejakande av skillnadernas själva produktion, visar Adorno hur verket i sin aporetiska kraft pekar på en ständigt förskjutet sanning.

Det är en utmärkt sammanfattning av konstsynen hos de båda filosoferna. Jag kan dock inte låta bli att fundera över det motstånd varje sammanförande av deras positioner måste väcka. Det gäller exempelvis relationen *blivande-framträdande*, som Anders gör kompatibla. Men *blivande* är en ontologisk term, eller snarare den term genom vilken Deleuze ersätter frågan om *varat*. Ett *framträdande* är inte ontologiskt utan villkorat i en social verklighet som Adorno reflekterar över i transcendentala termer. Kan man verkligen bortse från dessa skillnader? Det har ganska stora konsekvenser för läsningen av en text att man betraktar den som potentiellt sett oändligt meningsfull, istället för att som Adorno vara mån om att förankra den i en socialt preciserad samtidighet — som verket visserligen överskrider men som det ändå inrymmer genom sin negering. Adorno stannar inom en kantiansk världsbild där förutsättningarna inte bara för kunskapen utan också för omdömet är ändliga, och beroende av det dialektiska förhållandet subjekt-objekt. Det är ju den ändligheten som Deleuze söker spränga genom att ersätta transcendenten med immanensen: det väsentliga är att vi i läsningen producerar nya spår och linjer. Måste man då alltså inte återgå till en förkantiansk världsbild om man helt och hållet ska omfatta en tro på Deleuze idéer om *blivandet*?

Detta är dock, för att sammanfatta bortom kritiken, en avhandling i litteraturvetenskap som bör läsas inte bara för sina analyser utan för sitt sätt att arbeta. Den är kompromisslös, intressant och intellektuellt ärlig. Den sysselsätter sig inte med Texten med stort T. Den skriver inte om ett sammanhållet objekt. Istället undersöker den litteraturkommentarens egen praktik, provar dess förutsättningar och möjligheter. Den gör det med en kompromisslöshet och med ett lekfullt allvar som blottar den komplexitet kring frågeställningarna mellan liv, verk, text, tanke som vår disciplin all-

tid befinner sig i och aldrig borde dölja. Anders bejaktar den heteronoma egenskapen hos litteraturen, iscensätter själv en konsekvent flykt undan en allt för substantiell territorialisering av det litterära, av subjektet, eller teorin. Texten avtäckar lager efter lager av verkets immanent möjligheter istället för att upprätta det och förståelsen av en helhet. Läsningen blir till en egen flyktlinje som vägrar att låta sig fixeras vid en slutgiltig territorialisering i den hermeneutiska förståelsens form. Dessutom visar Anders prov på förmåga att röra sig över genregränserna och att uppfatta den problematik som var och en upptas av: fragmentet, teatern, barnboken, novellen, "låten". Det är ett djärvt svep och det kan finnas problem med den här sortens nedslag, inte minst med den form av sammanfattande som exempelvis forskningsbakgrunden och genren själv blir föremål för. Men det är här utfört med så stor omsorg och så pass stor medvetenhet att det blir till en av bokens företräden istället. Och det som har givit mig mest med den här avhandlingen är att jag i varje ögonblick under läsningen fått möta en omsorgsfull tanke, en omtanke om man så vill, som tydligt visar att litteraturvetenskapen inte bör handla bara om litteraturens egen historia och tolkning av den, utan om de komplexa, mer eller mindre läsbara nätverk av diskurser och formationer som utgör vår samtid, av vilka litteraturen bara utgör en del. Att tydligt plädera för en sådan slags vetenskap är både modigt och ärligt, och jag hoppas att Anders bok ska betraktas som en del av en rörelse i vilken litteraturvetenskapen söker sig tillbaka till frågorna om sina egna fundament.

Cecilia Sjöholm

Karin Nykvist, *Poesi som poetik. Idéer om diktkonst i Jesper Svenbros lyrik*. Nordic Academic Press. Lund 2002.

Karin Nykvists doktorsavhandling om Jesper Svenbros lyrik och poetik är överskådligt och elegant disponerad. Framställningen inramas av en "Inledning" och ett avslutande avsnitt vars titel är identisk med avhandlingens, "Poesi som poetik", på vardera knappt tio sidor. Däremellan ryms fyra kapitel med korta och precisa titlar, "Språket", "Traditionen", "Rummet" och "Minnet", på vardera omkring 40, 70, 50 respektive 30 sidor. Detta skapar en yttre balans som korresponderar mot en inre balans i framställnings sättet.

Tyngdpunkten, den kvantitativa kurvans höjdpunkt, ligger i "Traditionen" som med sina 70 sidor utgör en tredjedel av avhandlingens totala massa. Ett systerkapitel till "Traditionen" är "Minnet" och i dessa båda kapitel är blicken på skilda sätt riktad bakåt. Med hjälp av "Rummet" rör vi oss dock även utåt, medan kapitlet "Språket" borgar för att också det inre tillgodoses. Avhandlingens framåt drivande elementet kan inte spåras i någon kapitelrubrik men genomsyrar avhandlingen som helhet, inte minst då dess lustfyllda humanistiska utforskning av relationen mellan språk och värld.

I inledningsavsnittet konstateras att det som framför allt utmärker poeten Jesper Svenbros idiolekt är en koncentrerad uppmärksamhet på uttrycket, själva poesin. "Det är den poetologiska medvetenheten som gör hans poesi också till poetik." (10) Med andra ord: dikterna handlar ofta på ett eller annat vis om sig själva eller om språk och skrivande. Deras yta är samtidigt fönsterglas och spegelglas. Läsaren ser i dem ett innehåll men också själva dikten samt sig själv och sin läsning. Fyra framträdande särdrag i Svenbros lyrik lyfts fram, särdrag som också bildar ryggrad i de fyra följande kapitlen. Det handlar om, skriver Nykvist, "den självreflekterande språkproblematiken, den litterära traditionens närvaro och platsens och minnesbildens betydelse" (10). Alltså: "Språket", "Traditionen", "Rummet" och "Minnet".

Inledningsavsnittet innehåller som sig bör en diskussion av själva poetikbegreppets innebörd och dess relevans för Svenbros lyrik. Vidare presenteras Svenbros lyriska och vetenskapliga författarskap – de två ytterligheterna är besläktade inte minst genom anknytningen till just poetikbegreppet – samt avhandlingens uppläggning. Det framkommer här bland annat att de fyra "teman" eller "iakttagelsefält" som behandlas inte bara blir synliga på flera olika nivåer i Svenbros diktning utan dessutom beskriver en sorts kronologi i författarskapet.

I kapitel 1, "Språket", fokuseras hur det poetiska språket, inte minst referentialitetsaspekterna, tematiseras i Svenbros lyrik. Diktsviten "Element till en kosmologi" från 1979 års diktsamling med just detta namn står i centrum. Dikterna relateras främst till Svenbros egen artikel "Mimopoeia. Anteckningar kring ett imaginärt tärningskast" (1980) samt hans översättningar av poeten Francis Ponge (1977). Dikten